

Հուլյն-թուրքական հարաբերություններում Էգեյան հիմնահարցի առաջացումը և դրա նախադրյալները

Խաչատրյան Ռաֆիկ Ա.

Երևանի պետական համալսարան, Արևելագիտության ֆակուլտետի սասյիրանտ (Երևան, ՀՀ)
rafael.khachatryan77@gmail.com

ՀՏԳ 373.167.1

Հանգուցաբառեր՝ Հունաստան, Թուրքիա, Էգեյան հիմնահարց, մայրցամաքային շելֆ, տարածքային ջրեր, օդային տարածք, Թռիչքային տեղեկատվական շրջան, ապառազմականացում, պատմական տրավմաներ:

Возникновение эгейского вопроса в греко-турецких отношениях и его предпосылки

Хачатрян Рафик А.

Ереванский государственный университет, Факультет востоковедения, аспирант (Ереван, РА)
rafael.khachatryan77@gmail.com

Аннотация. С середины 1970-х годов и после оккупации Турцией северного Кипра в турецко-греческих отношениях самой спорной и взрывоопасной точкой становится эгейская проблема. Эгейская проблема включала несколько взаимосвязанных вопросов: демаркация территориальных вод Турции и Греции, определение размера континентального шельфа, демилитаризации Эгейских островов, демаркации национального воздушного пространства и уточнение Района полетной информации (FIR). Возникновение эгейского вопроса фактически объясняется нарастанием в начале 1970-х годов турецко-греческих противоречащих экономических интересов и накалением греко-турецкой геополитической конкуренции, в которой особенное влияние имел кипрский вопрос. Однако, помимо этих объективных экономических и политических причин, в вопросе возникновения эгейской проблемы важную роль сыграли так-же многовековые греко-турецкие противоречия и исторические травмы, которые в двухсторонних отношениях создали атмосферу глубокого недоверия. Греки из-за турок потерявшие свою "эллинистическую империю", около 4 веков оказались под властью Османской империи и свое национальное пробуждение и свою национальную идентичность в основном сформировали на принципах антитуркизма. С другой стороны, переход от "османизма" к турецкому национальному самосознанию произошел в годы кемалистского движения в борьбе против греков, в результате чего в турецком обществе достаточно ярко проявились антигреческие настроения.

Ключевые слова: Греция, Турция, Эгейская проблема, континентальный шельф, территориальные воды, воздушное пространство, Район полетной информации, демилитаризация, исторические травмы.

The beginning of the Aegean dispute and its preconditions in Greek-Turkish Relations

Khachatryan Rafik A.

Yerevan State University, Ph. D. student (Yerevan, RA)
rafael.khachatryan77@gmail.com

Abstract. From the half of 1970 and after the occupation of the north of Cyprus by Turkey more exploding and disputable point turns to be the Aegean dispute in Greek-Turkish relations. The Aegean dispute includes some related subpoints which are the differentiation of territorial waters belonging to Turkey and Greece, definition of the size of continental shelf, demilitarization of Aegean islands, differentiation of the national air space and question of clearness (FIR) Flight information regions. The beginning of the Aegean dispute is explained by the increasing opposite economic benefits and becoming strained Greek-Turkish geopolitical competition, in which the influence of especially the Cyprus problem is important. But besides these objective economic and political reasons in the Aegean dispute the role of Greek-Turkish historical traumas and centuries-old contrasts is also important, which created the atmosphere of deep distrust in two side relations. The Greeks because of the Turks losing their "hellenistic empire" almost four centuries appeared in the power of Osman empire and formed their national awakening and national essence on the anti-Turkish principle. On the other hand the change of the national Turkish identity essence from the "Osmanic" took place in the years of Kemalist movement with the struggle directed to the Greek in the result of which anti-Greek was enough expressed in the Turkish society.

Keywords: Greece, Turkey, Aegean dispute, continental shelf, territorial waters, air space, Flight information region, demilitarization, historical traumas.

1970-ական թթ. կեսերից և Թուրքիայի կողմից Կիպրոսի հյուսիսի օկուպացիայից հետո, թուրք-հունական հարաբերություններում առավել վիճելի և պայթյունափոսանգ կետն է սկսում

դառնալ Էգեյան հիմնահարցը: Ի տարբերություն կիպրական խնդրի, որտեղ Հունաստանը, հաշվի առնելով Կիպրոսի հեռավորությունը, չէր կարող արդյունավետ դիմագրավել թուրքական

նկրտումներին և ստիպված էր համակերպվել կղզում ստեղծված իրադրության հետ, էգեյան խնդիրում Հունաստանը պատրաստ էր անգիջում պայքարի:

Էգեյան հիմնահարցի սկիզբն է համարվում 1973 թ., երբ Թուրքիան արտոնեց իր նավթային ընկերությանը՝ TPAO-ին (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı), սկսել էգեյան ծովի հատակում նավթի որոնման աշխատանքներ: Սակայն, հանուն արդարության պետք է ասել, որ էգեյան հիմնահարցը որոշակիորեն սկսվել էր քննարկվել դեռևս 1960-ական թթ. սկզբներից:

Էգեյան հիմնահարցի առաջացումն ակնհայտորեն, այլ միջպետական խնդիրների նմանությամբ, ուներ մի շարք խորքային պատճառներ: Առաջնային պատճառներն էին 1970-ական թթ. սկզբներին աճող հակադիր տնտեսական շահերը և գնալով սրվող հույն-թուրքական աշխարհաքաղաքական մրցակցությունը, որում հատկապես կարևոր էր կիպրական խնդրի ազդեցությունը, ինչն էլ ըստ էության էգեյան հիմնահարցի առաջացման «կատալիզատորը» հանդիսացավ: Բացի այս ամենից, էգեյան խնդրի առաջացման վրա կարևոր նշանակություն ունեցան նաև Թուրքիայի ներսում ընթացող գաղափարախոսական փոփոխությունները:

Սկսած 1923 թ.-ից, թուրքական արտաքին քաղաքականության մեջ ուղենշային էր համարվում քեմալիզմը և նրա առաջ քաշած «խաղաղություն երկրում, խաղաղություն աշխարհում» կարգախոսը: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին և դրանից հետո, Թուրքիայում սկսում են թափ առնել ծայրահեղ ազգայնական և պանթուրքիստական գաղափարները: Այս գաղափարների ջահակիրն է դառնում Ազգայնական շարժման կուսակցությունը (Milliyetçi Hareket Partisi): Անգամ 1980 թ. սեպտեմբերի 12-ի հերթական ռազմական հեղաշրջումն արդեն ի գործ էր թուրքական քաղաքական էլիտային վերադարձնել քեմալիզմին և 1980-ականների սկզբին վերակազմավորված քաղաքական իշխանությունն արդեն ոչ մի կերպ չէր կարելի կոչել քեմալիստական [28, էջ 81-82]:

Էգեյան հիմնահարցի առաջացման մեջ, բացի օբյեկտիվ տնտեսական և քաղաքական պատճառներից, կարևոր էին նաև թուրք-հունական դարավոր հակասությունների և պատմական տրավմաների դերը: Այս գործոնների դերը շեշտելու համար, էգեյան հիմնահարցի հայտնի հետազոտող Մ. Այդընը նշում է. «և՛ Հունաստանում, և՛ Թուրքիայում պատմությունը անցյալ չէ, իրականում, անցյալը շարունակում է սպրել ներկայում» [7, էջ 111]:

Հետաքրքիր է, որ թուրք հետազոտողները էգեյան հիմնախնդիրը հիմնականում դիտար-

կում են որպես «հունական ծավալապաշտության» մաս, որի հեռահար նպատակներից էր Ստամբուլի գրավումը (Մեծ Հունաստանի ստեղծման գաղափարի մասին թուրք հետազոտողների գնահատականները տե՛ս օրինակ [27, էջ 84]) և որից սեփական երկիրը պաշտպանելուն էին միտված թուրքական կողմի բոլոր քայլերը (Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարության կայքում հատուկ հոդվածով ներկայացված են էգեյան հիմնահարցի ենթակետերն ու դրանց շուրջ թուրքական կողմի դիրքորոշումը, որն էլ գրեթե անփոփոխ արտացոլվում է թեմայով զբաղվող գիտնական-պատմաբանների, քաղաքագետների հոդվածներում: Հոդվածն հասանելի է՝ [5]): Այսպես օրինակ՝ Ա. Օ. Չելիքբոլը և Ս. Քարաբելը նշում են. «Չնայած Հունաստանը, 1833 թ. Անկախություն ստանալուց հետո, իր արտաքին քաղաքականությունը կառուցել է հողեր գրավելու սկզբունքի վրա և մեծապես ընդլայնել իր տարածքներն Օսմանյան կայսրության հաշվին, սակայն, հիմնականում կարողացել է միջազգային հասարակությանը համոզել, որ երկիրը հարաբերություններում ինքը տուժող կողմն է, իսկ թուրքերը՝ հարձակվող» [17, էջ 15]: Հունական «ծավալապաշտության» մասշտաբները ցույց տալու, համար թուրք հետազոտողները որպես կանոն մեջբերում են հույն քաղաքական գործիչների իրենց գնահատմամբ խիստ ազգայնական հայտարարությունները: Օրինակ, պատմաբան Յ. Յազանն իր հոդվածում ընդգրկել է 1944 թ. Հունաստանի խորհրդարանում, ելույթի ընթացքում, պատգամավոր Քոլլեթիսի կողմից հնչեցված հետևյալ միտքը. «Հունական թագավորությունը Հունաստանը չէ: Հունաստանը ամենափոքր, ամենասաղքատ մասն է միայն: Թագավորության բնակիչները միայն հույները չեն: Յանյայում, Սալոնիկում, Սերեզում, Էդիրնեում, Ստամբուլում, Տրապիզոնում, Կրետեում և Միսամում հունական պատմության և հույն ժողովրդի հետ կապված այլ վայրերում սպրողներն էլ են: Հելենիզմը երկու կենտրոն ունի: Թագավորության մայրաքաղաքը Աթենքն է, բայց Ստամբուլը՝ մեծ մարաքաղաքը, բոլոր հույների քաղաքը, երազանքը և հույան է» [25, էջ 195]: Նման ելույթները, որպես ծայրահեղ ազգայնամոլություն ներկայացնելիս, սակայն, թուրք հեղինակները միտումնավոր կերպով չեն մեջբերում, ամենատարբեր մակարդակի թուրք քաղաքական գործիչների խոսքերում, հույների նկատմամբ բավական հաճախ տեղ գտնող ատելության խոսքի դրսևորումները:

Մեծ Հունաստանի ստեղծման ճանապարհին, էգեյան ծովի խորհրդանշական դերի մասին հետազոտողներ Ու. Օզքրըմըրն և Ս. Սոֆուրը նշում են. «...նրանց (հույների) գրական և տեսապատկերային ստեղծագործությունները ներ-

կայացնում են Հունաստանը որպես «Էգեյան պետություն»: Հունաստանի պատկերման գործում Էգեյան ծովի դերն ու կարևորությունը գնալով անում են: Էգեյանի, նրա բնության և նարտարապետության մասին խոսելիս շեշտում են, որ այն Հունաստանի և հունական ժողովրդի անբաժանելի մասնիկն է» [22, էջ 192]: Նշելով Հունաստանի պետական ինքնընկալման համակարգում Էգեյան ծովի առանձնահատուկ դերը՝ հելլենիզմի քաղաքակրթության կենտրոն լինելու փաստը՝ Օգբրըմյուն և Մոֆոսը շեշտում են, որ Լոզանի պայմանագրով հաստատված աշխարհաքաղաքական բաժանման մեջ, Էգեյան ծովը Հունաստանի համար մի կողմից դարձել է «սահմանային տարածք», որ առանձնացնում է Հունաստանը կորույսյալ հայրենիքից, բայց մյուս կողմից «անցումային ճանապարհ» է, որ կարող է միավորել այդ նույն հայրենիքի հետ [22, էջ 192]: Մեկ այլ հետազոտող Բ. Շիմշիրն էլ այսպես է բնութագրել Էգեյան տարածաշրջանում թուրք-հունական հակադրումը. «Էգեյան ծովը ժամանակակից Հունաստանի և Թուրքիայի միջև արդիական խնդիր է: Հունաստանն Էգեյան ծովում, թուրքական մայրցամաքային շեֆում, նախօ փնտրելու աշխատանքներ է արտոնում՝ ոնտահարելով Թուրքիայի անբակտելի իրավունքներն ու շահերը, (Էգեյանի) օդային տարածքը թուրքերի դեմ է կիրառում, ցանկանում է խեղդել «Անատոլիան»՝ ընդլայնելով հունական տարածքային ջրերը, միջազգային պայմանագրերը խախտելով՝ տրոյական ձիերի նման, Անատոլիայի ափեր մխրճված հունական կղզիներ սպառազինություն է տեղափոխում: Կարճ ասած, Հունաստանը միտումնավոր կերպով փորձում է Էգեյան ծովի փակել Թուրքիայի համար: Մինչդեռ Էգեյանը թուրքական նեղուցների արտան է, Անատոլիայի թոքերը: Թուրքիան անհնար է պատկերացնել առանց Էգեյան ծովի» [27, էջ 92]:

Պատմաբան Մ. Է. Յըմագն էլ, անդրադառնալով Էգեյան հիմնախնդրի խորքային պատճառներին, գրում է. «(Էգեյան) Հիմնահարցին մոտիկից ծանոթանալիս պարզ է դառնում, որ ինչպես թուրք-հունական հարաբերություններում առկա բոլոր խնդիրները, այնպես էլ Էգեյան խնդիրը, առկա օբյեկտիվ պրոբլեմներից բացի կամ գուցե դրանցից էլ առավել, արտացոլում է այն խոր անվստահությունը, որ ձևավորվել է երկկողմ հարաբերություններում՝ պատմական տրավմաների պատճառով: Հույները, որ «հելլենիստական կայսրությունը» կորցրել են թուրքերի պատճառով, շուրջ չորս դար թուրքական գերիշխանության տակ են եղել, մեծապես ձևավորել են իրենց ազգային զարթոնքն ու ազգային ինքնությունը հակա-թուրքականության սկզբունքների վրա: Այս սոցիալական հոգեբանության դեռ շարունակվող ազդեցությունը երևում է թե Էգեյան, թե մյուս խնդիրներում: Մյուս կողմից, թուրք սզգն էլ

Օսմանյան կայսրության կործանումից հետո, հունական ծավալապաշտության թիրախն է դարձել, թուրքական ազատագրական պայքարը (այս ձևակերպումը տողերի հեղինակինն է, հայ արևելագիտության մեջ ընդունելի է «քեմալական շարժում» եզրույթը – **ճնթ. հեղ.**) մեծապես ուղղված էր հույների դեմ: Թուրքիայի տեսանկյունից, հույների նկատմամբ տրավմատիկ, խոր անվստահության պատճառ են Հունաստանի՝ Թուրքիայի հաշվին շարունակական տարածքային ձեռքբերումների (ինչպես Կիպրոսում) կամ էլ ազդեցության ոլորտի ընդլայնման (փոքրամասնությունների և Պոսի Հունական Պատրիարքության խնդիրների օրակարգում պահելը) մասներները: Այս պատճառով արժի կրկին նշել, որ Էգեյան հիմնահարցը ոչ միայն ինքնիշխանության ոլորտների ընդլայնման հետ կապված թվերի, այլ նաև անվստահության խնդիր է» [26, էջ 39-40]: Այս ամենը հաշվի առնելով, միգուցե բավական դիպուկ էին ԱՄՆ նախկին պետքարտուղար Հենրի Բիսինջերը խոսքերը հույն-թուրքական կոնֆլիկտի վերաբերյալ, որտեղ այն նա բնութագրել էր, որպես դարերի պատմություն ունեցող, էմոցիոնալ և ռացիոնալությանը հակասող [8, էջ 2]:

Էգեյան ծովի հիմնահարցը ներառում է մի քանի փոխկապակցված ենթախնդիրներ՝ Թուրքիային և Հունաստանին պատկանող տարածքային ջրերի սահմանազատման, մայրցամաքային շեֆի չափի որոշման, Էգեյան կղզիների ապառազմականացման, ազգային օդային տարածքի սահմանազրման և Թճիչ-քային տեղեկատվության շրջանների (FIR) հատակեցման հարցերը: Ինչպես նշում է թուրք հեղինակ Գ. Աքրը. «Թուրքիայի և Հունաստանի միջև խնդիրները հնարավոր չէ դիտարկել ոչ որպես մեկ ընդհանրություն, ոչ էլ որպես իրարից լիովին անկախ հարցեր: Զանի որ թուրք-հունական հարաբերությունները մի խառը կծիկ են» [14, էջ 277]:

Էգեյան ծովի վերաբերյալ, թուրք-հունական հարաբերությունների լարման և ընդհանուր Էգեյան հարցի գլխավոր և առաջնային կետն էր մայրցամաքային շեֆի որոշման խնդիրը: Այն պայմանավորված էր XX դարի կեսերից ծովի հատակից արդյունահանվող օգտակար հանածոների և էներգակիրների նշանակության շարունակական աճով: Էգեյան ծովի հատակում, էներգակիրների հետախուզությունն առաջինը սկսել էր Հունաստանը դեռևս 1959 թ. [12, էջ 454]: Հետաքրքիր է, որ մինչև 1973 թ., Թուրքիան չէր վիճարկում Հունաստանի մայրցամաքային շեֆի պատկանելության իրավունքը և հետաքրքրություն չէր ցուցաբերում Էգեյան ծովում նավթի որոնման աշխատանքների հանդեպ:

Ամեն ինչ փոխվեց 1973 թ., երբ հայտնի դարձավ, որ Էգեյան ծովի հյուսիսում հայտնա-

բերվել են նավթի պաշարներ: Էգեյան ծովի պաշարների նկատմամբ թուրքական հետաքրքրությունների աճին էապես նպաստում էր 1973 թ. աշնանն արաբական երկրների նախաձեռնությամբ սկսված Նավթային ճգնաժամը և դրան հաջորդած նավթի գների ռեկորդային աճը: Էգեյան ծովում նավթի պաշարների հայտնաբերումը, ըստ էության, Հունաստանի և Թուրքիայի համար բացում էր տնտեսական զարգացման համար բավական գրավիչ հեռանկար: Բացի դրանից, թուրքական իշխանությունները չէին կարող թույլ տալ իրենց աշխարհաքաղաքական հակառակորդ Հունաստանին, միանձնյա արդյունահանել Էգեյան ծովի նավթային ռեսուրսները և Թուրքիայի նկատմամբ ստանալ տնտեսական առավելություն: Այս ամենից ելնելով էլ Թուրքիան Էգեյան ծովի մայրցամաքային շելֆի համար սկսեց համառ պայքար:

1973 թ. նոյեմբերին, թուրքական կառավարությունը «Türkiye Petrolleri» կորպորացիային շնորհեց Էգեյան ծովի արևելքում նավթի որոնման 27 թույլտվություն, որոնց ավելացան ևս մի քանիսը 1974 թ. [21, էջ 199]: Թուրքական այս թույլտվությունների տարածքը, ըստ էության, դուրս էր գալիս Թուրքիային պատկանող ծովային ջրերի սահմաններից և ներառում էր նաև հունական կղզիներից դեպի արևմուտք ընկնող տարածքներ: Ավելին, Թուրքիան 1974 թ. մայիսի 29-ից հունիսի 4-ը վիճելի տարածքներ է ուղարկում օվկիանոսագրական Çandarlı նավը՝ նավթային հետախուզություն իրականացնելու նպատակով: Բացի դրանից, նշված տարածքներ են ուղարկվում այս հետախուզական նավին ուղեկցող 32 ռազմանավեր, ինչն ըստ էության ուժի բացահայտ ցուցադրում էր [9, էջ 79]: Թուրքիայի այս գործողությունները միաժամանակ ուղեկցվեցին Հունաստանի և Թուրքիայի փոխադարձ կտրուկ հայտարարություններով, նոտաներով և մայիսի վերջին երկու երկրների բանակների մարտական վիճակի բերումով [30, էջ 237]:

Էգեյան ծովի մայրցամաքային շելֆի վերաբերյալ առավել լուրջ սրացումը սակայն տեղի ունեցավ 1976 թ. օգոստոսին, երբ Թուրքիան Էգեյան ծովի վիճելի տարածքներ կրկին ուղարկեց հետախուզական Sismik-1 (նախկին Hora) նավը: Ինչպես 1976 թ. օգոստոսի 24-ին գրում էր բրիտանական The Middle East ամսագիրը. «Աթենքն այս ամենին արձագանքեց չափազանց կտրուկ, Թուրքիային ողորկեց բողոքի նոտաներով և օգոստոսի սկզբին հունական գործերը բերեց մարտական վիճակի: Մյան ի պատասխան, Թուրքիան մոբիլիզացրեց իր Էգեյան բանակը, այն լրացուցիչ համալրելով» [31, էջ 121]: Ավելին, հունական բանակի բարձրաստիճան պաշտոնյաները խորհուրդ տվեցին վարչապե-

տին խորտակել նավը: Թուրքական նավը խորտակել էր կոչ անում նաև հույն ընդդիմադիր հայտնի քաղաքական գործիչ և Հունաստանի ապագա ղեկավար Ա. Պապանդրեուն [11, էջ 16]:

Հունաստանի ղեկավար Կ. Կարամանլիսին սակայն հաջողվեց պահպանել սառնասրտությունը և չգնալ արկածախնդրության: Կարամանլիսը հույն-թուրքական այս հակամարտությունը փորձեց տեղափոխել միջազգային դաշտ՝ դիմելով ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհրդին և Հաագայի Միջազգային դատարանին: Այս ամենին ի պատասխան, ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհուրդը, Թուրքիայի և Հունաստանի հարցով, 1976 թ. օգոստոսի 25-ին ընդունեց թիվ 395 բանաձևը [3], որով կոչ էր անում կողմերին ցուցաբերել մաքսիմալ զսպվածություն, նվազեցնել լարվածությունը և վերսկսել բանակցություններ՝ խնդրի կարգավորման նպատակով, միաժամանակ հաշվի առնել Միջազգային դատարանի համապատասխան ջանքերը: Հետևելով ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհրդի կոչին, կողմերը սկսում են բանակցություններ և 1976 թ. նոյեմբերին Բեռնում ստորագրում են համաձայնագիր, որով պարտավորվում էին Էգեյան խնդիրների շուրջ շարունակել բանակցությունները և չձեռնարկել գործողություններ, որոնք կարող են Էգեյան ծովում առկա խնդիրների բարդացման պատճառ հանդիսանալ [17, էջ 17]:

ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհրդի հետ մեկտեղ, դիմելով Միջազգային դատարանին, Հունաստանը ձգտում էր հասնել մայրցամաքային շելֆի վերաբերյալ դատական որոշման կայացման, փորձելով դատական գործընթացների մեջ ներքաշել Թուրքիային, սակայն հաջողության չի հասնում: Միջազգային դատարանը եկավ այն եզրակացությանը, որ չի կարող վճիռ կայացնել գործի վերաբերյալ՝ հաշվի առնելով Թուրքիայի գործընթացի մերժումը: Միջազգային դատարանի այս որոշումը սակայն միաձայն չէր և հանգեցրեց միջազգային դատավորների միջև բարդ իրավական բանավեճի [10, էջ 91]:

Ընդհանուր առմամբ, վերլուծելով հույն-թուրքական հակասությունները Էգեյան ծովի մայրցամաքային շելֆի վերաբերյալ, կարող ենք առանձնացնել մի քանի սկզբունքային կետեր, համաձայն որոնց կողմերը տեսնում էին խնդրի լուծումը: Այսպես օրինակ՝ Հունաստանը պնդում էր, որ Էգեյան ծովի բոլոր կղզիները, համաձայն 1958 թ. ՄԱԿ-ի Մայրցամաքային շելֆի մասին և 1982 թ. ՄԱԿ-ի Ծովային իրավունքի մասին կոնվենցիաների [6] (ի տարբերություն Հունաստանի, Թուրքիան այս կոնվենցիաները չէր ստորագրել [4, էջ 2]), ունեն մայրցամաքային շելֆ: Բացի դրանից, Հունաստանը պնդում էր նաև, որ հարևան երկրների միջև մայրցամա-

քային շեֆը պետք է որոշվի համաձայն ցամաքից հավասար հեռավորության սկզբունքի:

Թուրքիան իր հերթին առաջ էր քաշում միջազգային իրավունքին բացարձակ անհամապատասխան մի թեզ, որով հունական կղզիները և Էգեյան ծովի արևելքը համարում էր «Անատոլիայի» բնական շարունակություն և կոչ էր անում Էգեյան ծովի մայրցամաքային շեֆը բաժանել միմյանց միջև: Բացի դրանից, Թուրքիան մերժում էր ցամաքից հավասար հեռավորության սկզբունքը, շեշտելով, որ հունական կղզիները բավական մոտ են գտնվում իր ափերին և գտնում էր, որ հարցը պետք է լուծել բանակցություններով:

Կողմերի նման հակադիր դիրքորոշումները, ըստ էության, գրեթե անհնար էին դարձնում այս խնդրի վերաբերյալ համաձայնության ձեռքբերումը: Այսպես օրինակ՝ հունական մամուլը շեշտելով բանակցություններում բացասական արդյունքները, նշում էր, որ թուրքական կողմը պահանջում էր Էգեյան ծովի մայրցամաքային շեֆի 60%-ը և օդային տարածքի 50%-ը, ինչն անընդունելի էր Հունաստանի համար [1, էջ 31-31շրջ]: Կողմերի բանակցություններն անարդյունք շարունակվեցին մինչև 1981 թ.-ը, երբ Հունաստանի նոր վարչապետ Ա. Պապանդրեուն որոշում կայացրեց այն դադարեցնել [13, էջ 29]:

Էգեյան մյուս կարևոր խնդիրը, որը սերտորեն կապված էր մայրցամաքային շեֆի խնդրի հետ, վերաբերում էր տարածքային ջրերի սահմանազատմանը: Պետք է նշել, որ XX դարի ընթացքում տարածքային ջրերի լայնությունն աշխարհում շարունակաբար աճել էր: Այսպես օրինակ, եթե դարասկզբին միջազգային պրակտիկայում ընդունված էր տարածքային ջրերի 3 ծովային մղոնանոց լայնությունը¹, ապա արդեն 1982 թ. ՄԱԿ-ի Ծովային իրավունքի մասին կոնվենցիայով նախատեսվում էր միջազգային պրակտիկայում կիրառել 12 մղոնանոց լայնությունը: Այս փոփոխություններն իրավմամբ ազդում էին նաև Հունաստանի և Թուրքիայի վրա: Այսպես օրինակ՝ 1923 թ. Լոզանի պայմանագրով, Հունաստանի և Թուրքիայի տարածքային ջրերի լայնությունը սահմանվում էր 3 մղոն: Հետագայում, 1936 թ. Հունաստանն իր տարածքային ջրերն ընդլայնում է մինչև 6 մղոն, որին Թուրքիան, հաշվի առնելով 1930-ական թթ. տիրող բարեկամական մթնոլորտը, չի ընդդիմանում: Թուրքիան իր հերթին ընդլայնում է իր տարածքային ջրերը մինչև 6 մղոն՝ 1964 թ. մայիսի 15-ին ընդունելով թիվ 476 օրենքը [12, էջ 453]: Թուրքիայի այս որոշումն ըստ էության պայմանավորված էր Կիպրոսում տեղի ունեցող

իրադարձություններով, որոնք սրել էին հույն-թուրքական հարաբերությունները:

Տարածքային ջրերի սահմանազատումը 1970-ական թթ., հույն-թուրքական հարաբերություններում, վերածվեց հերթական սուր խնդրի, որի առաջացման վրա հատկապես մեծ ազդեցություն ունեցան արդեն իսկ սրված մայրցամաքային շեֆի վերաբերյալ խնդիրը և տարածքային ջրերի մինչև 12 ծովային մղոն ընդլայնման միջազգային միտումները: Թուրքիան, ի սկզբանե, Էգեյան ծովում տարածքային ջրերի մինչև 12 մղոն ընդլայնման վերաբերյալ, ընդունել էր բավական կոշտ դիրքորոշում:

1974 թ. ապրիլի 4-ին Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարության գլխավոր քարտուղար Ի. Սոյզալը Անկարայում հույն պատվիրակին փոխանցում է, որ, եթե. «Հունաստանն ընդլայնի իր տարածքային ջրերը 12 մղոնով, ապա թուրքական պետությունն այն կհամարի միակողմանի գործողություն և կանտեսի» [9, էջ 81]: Երկու ամիս անց, 1974 թ. հունիսի 3-ին, Թուրքիայի արտգործնախարար Թ. Գյունեշը նույնպես հայտարարեց. «Էգեյան ծովում հունական տարածքային ջրերի 12 ծովային մղոնով ընդլայնումն այն (Էգեյան ծովը) կդարձնի հունական, մենք երբեք չենք ընդունի այդ ընդլայնումը և Հունաստանը չի կարող դա մեզ ուժով պարտադրել» [9, էջ 81]: Թուրքական ամենակոշտ զգուշացումը սակայն տեղի ունեցավ 1974 թ. հուլիսի 12-ին, երբ Թուրքիան առաջին անգամ պաշտոնապես հայտարարեց, որ հունական տարածքային ջրերի ընդլայնումը կհամարի casus belli (պատերազմի պատճառ): Թուրք պաշտոնյաները, հետագայում ևս կրկնելով այս դիրքորոշումը, պնդում էին, որ 12 ծովային մղոնով հունական տարածքային ջրերի ընդլայնումը «կխեղդի» Թուրքիային և Էգեյան ծովը կվերածի «հունական լճի» [4, էջ 3]:

Վերլուծելով հունական կողմի տարածքային ջրերի 12-մղոնանոց զոնայի պահանջը՝ թուրք հետազոտողները այն տեղավորում են Թուրքիայից հնարավորինս շատ տարածքներ ստանալու հունական քաղաքականության շրջանակներում: Նշելով, որ նույնիսկ 1936 թ. Հունաստանի կողմից տարածքային ջրերը վեց մղոն սահմանելու ձեռնարկն է ապօրինի եղել և չի քննադատվել թուրքական իշխանության կողմից, բացառապես ժամանակի թուրք-հունական բարեկամությանը համահունչ լինելու արդյունքում, թուրքական գիտական շրջանակները բացարձակապես անընդունելի են համարում սահմանաչափի կրկնակի ավելացումը [16, էջ 185-186]: Թուրք գիտնականների հետազոտություններում հատկապես ընդգծվում է այն հանգամանքը, որ Թուրքիան պատրաստակամ է եղել պահպանել Լոզանի դրույթները, սակայն, ենթարկվելով Հունաստանի ակտիվ էքսպան-

¹ 1 ծովային մղոնը հավասար է 1,852 կմ-ի:

սիոնիստական ճնշմանը, դրանից պաշտպանվելու համար, ստիպված ընդունել է սեփական տարածքային ջրերն Էգեյան ծովում մինչև 6 մղոն ընդլայնելու մասին թիվ 476 օրենքը [27, էջ 90], ապա նաև 1982 թ. թիվ 2674 տարածքային ջրերի մասին օրենքը (այս օրենքով Թուրքիան Սև և Միջերկրական ծովերում իր տարածքային ջրերը սահմանում էր 12 մղոն, իսկ Էգեյան ծովում թողնում անփոփոխ [12, էջ 454])՝ սեփական կառավարությանն իրավունք վերապահելով որոշ ծովերի դեպքում յուրահատուկ մոտեցումներ կիրառել [23, էջ 55]: Ըստ թուրք հետազոտողների, նման յուրահատուկ մոտեցում էլ պետք է կիրառել Էգեյան ծովի պարագայում, քանի որ կիսափակ ծովերի դեպքում սահմանվում է տարածքային ջրերի բաժանման հատուկ ռեժիմ: Այն Քարամահմուդը նշում է, որ Հունաստանին 12 մղոնանոց տարածքային ջրերի հատվածի տրամադրման դեպքում, Լոզանի պայմանագրով Էգեյանում նախատեսված 75% բաց ծովի հատվածը 20%-ից էլ պակաս կդառնա [20, էջ 43]: Թուրք պատմաբան Ս. Բաշերենը նշում է. «*Լոզանի պայմանագիրը երկու երկրների տարածքային ջրերը սահմանում էր 3 մղոն: Բաց ծովի մի մեծ հատված մնում էր երկու երկրների համատեղ օգտագործման ոլորտում: Սա Լոզանի հավասարակշռության սկզբունքներից մեկն էր*» [16, էջ 9-10]:

Թուրքական կողմի համար հատկապես անցանկալի էր 1982 թ. ընդունված ՄԱԿ-ի Ծովային իրավունքի մասին կոնվենցիան [6], որով պետությունների տարածքային ջրերի սահմանն էր համարվում մինչև 12 ծովային մղոնը: Հունաստանը հիմնվելով այս կոնվենցիայի հիմնադրույթների վրա, սկսում է պահանջել Էգեյան ծովում իրեն տրամադրել տարածքային ջրերի 12-մղոնանոց հատված [18, էջ 31-32]: Ավելին, թուրքական կողմի կոշտ դիվանագիտական դիրքորոշմանը հակառակ, Հունաստանը 1993 թ. նոյեմբերի 16-ին հայտարարում է, որ Էգեյան ծովում իր տարածքային ջրեր է համարում ավամերձ 12 մղոնը [23, էջ 55]: Միաժամանակ, թուրքական կողմը բավական լավ հասկանում էր, որ Աթենքը չի համարձակվի գնալ նոր պատերազմի և 12 մղոնով տարածքային ջրերի ընդլայնման շահարկումներն արվում են Թուրքիայի համար դժվարություններ ստեղծելու նպատակով [2, էջ 74-75]: Մանավանդ, որ Հունաստանը տարածքային ջրերն ընդլայնելու համար չունեի մեծ տերությունների աջակցությունը:

Հունաստանի կողմից տարածքային ջրերի ընդլայնումը Թուրքիայի համար բացարձակ անընդունելի էր, այն հարվածում էր թուրքական պետության կենսական շահերին: Հունաստանի կողմից 12 մղոնով տարածքային ջրերի ընդլայնումը սպառնում էր կտրուկ կրճատել բաց

ծովի տարածքն (միջազգային ջրեր) Էգեյանում՝ 49%-ից դարձնելով ընդամենը 19,71% [9, էջ 184]: Բացի դրանից, տարածքային ջրերի ընդլայնումը, հաշվի առնելով հունական կղզիների թուրքական ափին մոտ գտնվելը, սպառնում էր Թուրքիային վերածել դեպի բաց ծով ելք չունեցող պետության: Այս ամենի վերաբերյալ թուրք պատմաբան Ս. Յուզելը նշում էր. «*12 մղոնանոց սահմանաչափի հաստատման պարագայում Թուրքիան կզրկվի Էգեյան ծովից դեպի բաց ծով անցման հնարավորությունից և անգամ Ստամբուլից Բարենդեղունի նավահանգիստ փոխադրումներ իրականացնելու համար թուրքական նավերը ստիպված կլինեն Հունաստանի տարածքային ջրեր մտնել*» [27, էջ 88]: Այս ընդլայնումը հատկապես սպառնում էր ծանր հետևանքներ ունենալ Թուրքիայի տնտեսության և առևտրային կապերի վրա, մանավանդ, եթե հաշվի առնենք, որ Թուրքիայի առևտրային շարժի ավելի քան 2/3-ն անցնում էր ծովով [4, էջ 3]: Բացի սրանից, Հունաստանի կողմից տարածքային ջրերի ընդլայնումը, ըստ էության, սպառնում էր հօգուտ Հունաստանի «լուծել» նաև մայրցամաքային շեֆի խնդիրը:

Էգեյան հիմնահարցի մյուս վիճելի խնդիրը, որը նույնպես կարևոր ազդեցություն ուներ հույն-թուրքական հարաբերությունների վրա, վերաբերվում էր երկրների օդային տարածքի սահմանագրմանը և Թիչքների տեղեկատվական շրջանների (FIR) հստակեցմանը: Այս խնդրի էությունը հասկանալու համար, անհրաժեշտ է նշել, որ Հունաստանի օդային տարածքի չափի որոշումը բավական յուրահատուկ էր: 1931 թվականի սեպտեմբերի 6-ի նախագահական հրամանագրով այն սահմանվել էր 10 մղոն, այն դեպքում, երբ դրանք դուրս էին գալիս Հունաստանի տարածքային ջրերի տարածքից, որը նշված ժամանակաշրջանում կազմում էր 3 մղոն [12, էջ 457]: Հետագայում, 1944 թ. Չիկագոյի Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կոնվենցիայի I հոդվածով, սահմանվել էր, որ յուրաքանչյուր պետություն ունի ամբողջական և բացառիկ ինքնիշխանություն՝ միայն իր տարածքին համապատասխան օդային սահմանների նկատմամբ (ներառյալ տարածքային ջրերը) [9, էջ 193], ինչին Հունաստանի 10 մղոնանոց օդային սահմանը հակասում էր: Չնայած սրան, պետք է նշել, որ Թուրքիան մինչև 1974 թ.-ը երբեք չէր վիճարկել Հունաստանի օդային սահմանի չափը:

Բացի օդային սահմանի չվիճարկելուց, Թուրքիան, 1952 թ. մայիսի 23-ի Ստամբուլի Քաղաքացիական ավիացիայի միջազգային կազմակերպության (ICAO) հանդիպման ժամանակ, համաձայնվել էր, որ Հունաստանը ստանձնի ամբողջ Էգեյան ծովի (բացառությամբ Թուրքիայի տարածքային ջրերի) Թիչքների

տեղեկատվական տարածքի (FIR) պատասխանատվությունը [12, էջ 457]: Թուրքիայի համաձայնությունն այս որոշմանը, ըստ էության, պայմանավորված էր 1940-ական թթ. վերջերին-1950-ական թթ. սկզբներին ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու և եվրոպական կառույցներին ինտեգրվելու քաղաքականության հետ [27, էջ 94]:

Ամեն ինչ փոխվեց սակայն 1974 թ.-ին՝ կապված կիպրական ճգնաժամի հետ: 1974 թ. օգոստոսի 2-ին, Կիպրոսում թուրքական առաջին և երկրորդ ռազմական գործողությունների արանքում, Թուրքիան հրապարակում է NOTAM 714 (հապավում անգլերենից, NOtice To AirMen, ծանուցում օդաչուներին), որով Էգեյան և Միջերկրական ծովերը միակողմանիորեն «վտանգավոր գոտի» էր համարում [24, էջ 327]: Բացի դրանից, Թուրքիան Էգեյան ծովի օդային տարածքը հյուսիսից հարավ երկու մասի բաժանեց և պահանջեց, որ այդ գծին մոտեցող բոլոր ինքնաթիռները թռիչքային տեղեկությունները հաղորդեն Ստամբուլի FIR-ին [19, էջ 193-199]: Այս ամենը բացատրվում էր Հունաստանի հնարավոր օդային հարձակումը կանխելու միտումով: Հունաստանն իր հերթին, օգոստոսի 7-ին, հրապարակեց NOTAM 1157, որով նշում էր, որ հաշվի առնելով թուրքական ծանուցումը, այլևս ի վիճակի չէ երաշխավորել Էգեյան ծովից միջազգային թռիչքների անվտանգությունը [9, էջ 81-82]: Այս ամենի հետևանքով, միջազգային թռիչքներն Էգեյան ծովի վրայով վեց տարով դադարեցվեցին:

Հաղորդակցությունը երկու երկրների միջև վերականգնվեց միայն 1980 թ.-ին, երբ Հունաստանն ու Թուրքիան չեղյալ համարեցին իրենց ընդունած NOTAM 714-ը և NOTAM 1157-ը: Այս քայլի համար Թուրքիան ուներ մի շարք պատճառներ.

1. Թուրքական ու հունական ծանուցումների (NOTAM 714 և NOTAM 1157) հետևանքով, միջազգային օդային շարժը փոխել էր իր երթուղին, ինչի հետևանքով բարձրացել էր ավիատոմսերի արժեքը և աճել էին բողոքներն ավիաընկերություններից:

2. Քանի որ Հունաստանի հարաբերությունների ճնշող մեծամասնությունը ընդունքի հետ էին, ուստի նրա վրա արևելյան օդային միջանցքի փակվելը մեծ ազդեցություն չունեցավ: Թուրքիան էր ամենամեծ տուժողը, քանի որ նա նույնպես միջազգային հարաբերություններում ուղղված էր դեպի Արևմուտք:

3. Եվ վերջապես, Հունաստանից եկող հարձակման վտանգը գործնականում վերացել էր [12, էջ 458]:

Բացի Թռիչքային տեղեկատվական շրջանների խնդրից, 1974 թ.-ից սկսած, Թուրքիան սկսում է վիճարկել նաև Հունաստանի օդային տարածքի 10 մղոնանոց սահմանը: 1975 թ.-ից

սկսած, Թուրքիան սկսում է կանոնավոր կերպով իր ռազմական օդանավերն ուղարկել Հունաստանի օդային սահմանի 6-ից 10 մղոնանոց հատված, ցույց տալու համար, որ Հունաստանի սահմանած օդային կարգը չի ճանաչում [9, էջ 193]: Հունաստանն իր հերթին, Թուրքիայի այս գործողությունները որակում էր որպես իր ինքնիշխան տարածքի խախտում և դիմում էր կոշտ միջոցների՝ ընդհուպ մինչև թուրքական օդանավերի խոցումը: Մանավանդ, որ 2014 թ. դրությամբ հայտնի են մոտ 35 դեպք, երբ հունական զինված ուժերը խոցել են թուրքական ռազմական օդանավեր [29, էջ 43]:

Բացի այս ամենից, արժի շեշտել, որ Հունաստանի Էգեյան ծովում սեփական օդային տարածքը 6-ից 10 մղոն դարձնելու քայլը բացասաբար է ընդունվում նաև ԱՄՆ կողմից, որը սեփական «Տեղաշարժի ազատության» ծրագրի համատեքստում, Էգեյան ծովում հունական կողմի պնդմամբ, իրեն պատկանող տարածքներում, ՆԱՏՕ-ի ռազմական տեղաշարժերն իրականացնելու համար, Հունաստանից թույլտվություն չի խնդրում [24, էջ 315]:

Էգեյան հիմնահարցի հաջորդ խնդիրը, որը նույնպես բավական լարել էր հույն-թուրքական հարաբերությունները, վերաբերում էր Էգեյան ծովի հունական կղզիների ապառազմականացմանը: Դեռևս, 1923 թ. Լոզանի պայմանագրով, նախատեսվում էր Արևելյան Էգեյանի կղզիների (հունական) սկզբունքային ապառազմականացում, իսկ Սաքրզ, Միսամ, Միդիլլի (Քիոս, Սամոս, Լեսբոս) և դրանց շրջակայքի ավելի փոքր կղզիներում թույլատրվում էր ունենալ փոքրաքանակ պաշտպանական ուժեր և թեթև զինատեսակներ [15]: Պետք է նշել, որ Հունաստանը պարտավորվել էր նաև, 1947 թ. Փարիզի պայմանագրով, ապառազմականացնել Իտալիայից ստացած Դողեկանեյան կղզիները:

Էգեյան ծովի կղզիների ապառազմականացման խնդրի առաջացման վրա հատկապես մեծ ազդեցություն ունեցավ 1974 թ. Թուրքիայի Կիպրոս ներխուժումը, որից հետո էլ, ըստ էության, Հունաստանը սկսեց ակտիվորեն կառուցել պաշտպանական ամրություններ և ռազմականացնել իր կղզիները: Սակայն, հանուն արդարության պետք է նշել, որ կղզիների ապառազմականացման խնդիրը սկսել էր շոշափվել դեռևս 1960-ական թթ., երբ թուրքական կողմը Հունաստանին սկսել էր մեղադրել իր սահմաններում գտնվող կղզիներում սպառազինություն տեղակայելու հետ կապված: Ի սկզբանե, թուրքական բողոքի նոտաներին ի պատասխան, Հունաստանը պնդում էր, որ կղզիներում ՆԱՏՕ-ի շրջանակում աշխատանքներ կամ ռազմական նպատակների հետ որևէ կապ չունեցող շինարարություն է իրականացնում [21, էջ 173]:

1974 թ.-ի Կիպրոս թուրքական գորքերի ներխուժումից հետո, սակայն, Հունաստանն ընդունեց, որ ռազմականացում է իր կղզիները և հայտարարեց, որ նա նման իրավունք ստացել է համաձայն 1936 թ. Մոնտրոյի կոնվենցիայի: Հունաստանը պնդում էր, որ Լոզանի պայմանագրի համապատասխան դրույթները փոխվել են 1936 թ. Մոնտրոյի կոնվենցիայով, որով Թուրքիան ստացել էր նեղուցները ռազմականացնելու և ռազմական շարժը վերահսկելու իրավունք [4, էջ 3]: Հունական այս պնդմանը հակադարձելով, թուրք հետազոտողները նշում են, որ Մոնտրոյի կոնվենցիան չի փոխարինում Լոզանի պայմանագրին և Մոնտրոյի դրույթներին չհակասելու դեպքում Լոզանի պայմանագրի հոդվածներն ուժի մեջ են [21, էջ 174]: Բացի սրանից, թուրք հեղինակներն անդրադառնում են նաև այն հանգամանքին, որ Մոնտրոյի կոնվենցիայի ստորագրումից հետո, Հունաստանը շուրջ երեսուն տարի շարունակել է հետևել Լոզանի պայմանագրի դրույթներին: Հունական կողմն իր հերթին, որպես իր փաստարկների ապացույց, բերում էր Թուրքիայի արտգործնախարար Թ. Ռյուշթյու Արասի 1936 թ. հուլիսի 31-ի ելույթը ԹԱՄԺ-ում, որի ընթացքում նախարարը հայտարարել էր. «*Լոզանի պայմանագրով սպառազանականացված, մեր հարևան և բարեկամ Հունաստանին պատկանող Լիանի (Լեանոս) և Մանդթարակի կղզիներին վերաբերող նորմը ևս Մոնտրոյի կոնվենցիայով վերացվում է, ինչից մենք շատ գոհ ենք*» [16, էջ 98-100]:

Բացի դրանից, հունական կողմը մշտապես շեշտում էր, որ իր կղզիների ռազմականացումն ունի բացառապես պաշտպանական բնույթ և պնդում էր, որ Թուրքիայից եկող վտանգին չի կարելի անկուրջ վերաբերվել՝ բերելով մի քանի պատճառներ.

1. Թուրքական ներխուժումը և Կիպրոսի շարունակվող օկուպացիան:
2. Նշմարվող casus belli-ին Էգեյանում:
3. Էգեյանի վերաբերյալ թուրք բարձրաստիճան պաշտոնյաների տարբեր սադրիչ հայտարարությունները:
4. Իզմիրում թուրքական IV բանակի ստեղծումը:
5. Տարածաշրջանում մեծաքանակ (թուրքական) նավատորմի ու դեսանտային նավերի առկայությունը [9, էջ 203]:

Թուրք հետազոտողներն իրենց հերթին, Էգեյան ծովում թուրքական բանակի ստորաբաժանումների առկայությունը մեկնաբանում էին որպես հունական զինմանը համաչափ պատասխան, քանի որ, ըստ նրանց. «*Արևելյան Էգեյանի կղզիներում սպառազինության տեղադրումը հույն-թուրքական հավասարակշռությունը խախտելու Աթենքի ցանկության հստակ ցուցիչ էր*» [17, էջ 18]: Սա, ինչպես դիպուկ բնութագրել

են թուրք հետազոտող Այդընը և հույն հետազոտող Իֆանտիսը, հիշեցնում էր «*հավի և ձվի*» պատմությունը, երբ թուրքերը պնդում էին, որ «*Էգեյան*» IV բանակն անհրաժեշտ է կղզիների հունական ռազմականացման պատճառով, իսկ հունական կողմն իր հերթին պնդում էր, որ կղզիներում ռազմական ամրություններն անհրաժեշտ են «*Էգեյան բանակի*» պատճառով [13, էջ 30]: Այս իրավիճակն ըստ էության Հունաստանի և Թուրքիայի միջև ձևավորված անվտանգության մթնոլորտի հետևանքն էր, որն առաջացել էր Կիպրոս թուրքական ներխուժման և Էգեյան ծովում մայրցամաքային շեփի, տարածքային ջրերի և օդային տարածքի վերաբերյալ խնդիրների սրման պատճառով:

Ընդհանուր առմամբ, վերլուծելով հույն-թուրքական հարաբերություններում Էգեյան հիմնահարցի առաջացումը և նրա նախադրյալները, կարող ենք հստակ նկատել, թե ինչպես, սկսվելով Էգեյան ծովի հատակի էներգակիրները արդյունահանելու խնդրից, այն աստիճանաբար ընդլայնվեց և ընդգրկեց Էգեյան ծովի տարածքային ջրերի, օդային տարածքի, Թոհյքային տեղեկատվական շրջանի (FIR) պատասխանատվության և հունական կղզիների սպառազանականացման խնդիրները ևս:

Էգեյան հիմնահարցի առաջացման մեջ, բացի տնտեսական պատճառներից, կարևոր էին նաև, ընդհանուր հույն-թուրքական հարաբերություններում լարման կետ հանդիսացող, կիպրական խնդրի ազդեցությունը և Թուրքիայի ներսում ընթացող, քեմալիզմից հրաժարվելու և առավել ակտիվ արտաքին քաղաքականություն վարելու գործընթացները:

Էգեյան հիմնահարցի վրա իրենց ազդեցությունն ունեին նաև հույն-թուրքական հարաբերություններում առկա, կարևոր դեր զբաղեցնող, պատմական տրավմաները: Ժամանակակից Հունաստանն ու Թուրքիան, ըստ էության, ձևավորվել էին միմյանց դեմ պատերազմելով, ինչի հետևանքով, այս երկրներում անվտանգությունը հարևան երկրի նկատմամբ և համապատասխանաբար թուրքական և հունական «սպառնալիքների» գոյությունը միշտ էլ ակտուալ էր:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով վերոնշյալը, կարող ենք փաստել, որ 1970-ական թթ. կեսերին տնտեսական, քաղաքական պատճառներով և պատմական տրավմաների ազդեցությամբ, հույն-թուրքական հարաբերություններում առաջացել էր մի նոր պայթյունավտանգ խնդիր, որը սպառնում էր կանխորոշել հույն-թուրքական հարաբերությունների ընթացքը հետագայում ևս:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Ա. Պաշտոնական փաստաթղթեր, կայքեր և արխիվային նյութեր

1. ՀՀ Ազգային արխիվ, ֆ. 326, ց. 5, գ. 22
2. ՀՀ Ազգային արխիվ, ֆ. 326, ց. 5, գ. 30
3. UN Resolution 395, [https://undocs.org/en/S/RES/395\(1976\)](https://undocs.org/en/S/RES/395(1976)) (ստացված 10.11.2021)
4. Greece and Turkey: Aegean Issues – Background and Recent Developments, CRS Report for Congress, 1997, https://www.everycrsreport.com/files/19970821_97-799_fafae64b4eb0fd47a3dca6e697546ff66311c8a3.pdf (ստացված 10.11.2021)
5. Başlıca Ege Denizi Sorunları, <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa> (ստացված 10.11.2021)
6. Конвенция ООН по морскому праву, https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_r.pdf (ստացված 10.11.2021)

Բ. Ուսումնասիրություններ

Բ.1 Անգլերեն

7. Aydın M., Cacophony in the Aegean; Contemporary Turkish-Greek Relations, 1997, https://www.academia.edu/2692168/Cacophony_in_the_Aegean_Contemporary_Turkish_Greek_Relations (ստացված 10.11.2021)
8. Heraclides A., The Essence of the Greek-Turkish Rivalry: National Narrative and Identity, LSE-Hellenic Observatory, 2011, <https://eprints.lse.ac.uk/45693/1/GreeSE%20No51.pdf> (ստացված 10.11.2021)
9. Heraclides A., The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies, Palgrave Macmillan, 2010, 288 p.
10. Greece and Turkey in Conflict and Cooperation: from Europeanization to De-Europeanization, Edited by Heraclides A. and Alioğlu Çakmak G., Routledge, London and New York, 2019, 314 p.
11. The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences, Edited by Constan D., Palgrave Macmillan, N. Y., 1991, 279 p.
12. Turkish Foreign Policy, 1919-2006: Facts and Analyses with Documents, Edited by Baskın O., The University of Utah Press, Salt Lake City, 2010, 968p.
13. Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean, Edited by Aydın M. and Ifantis K., Routledge, London and New York, 2004, 352 p.

Բ.2 Թուրքերեն

14. Ak G., Ege'deki Hayalet: Türk- Yunan Deniz Sınırı, Durum ve Etkiler, CTAD, sayı 20, Güz 2014, s. 255-288.
15. Alpaslan H., Tarih Süzgecinde Ege Adaları Sorunu, <https://www.tarihistan.org/yazarlar/huseyin-alpaslan/tarih-suzgecinde-ege-adalari-sorunu/7865/> (ստացված 10.11.2021)
16. Başseren S., Ege Sorunları Paneli Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, s. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, 167-215 ss.

17. Çelikkol A. O., Karabel S., Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Denizden Kaynaklanan Uluslararası Sorunlar Bilge Strateji, Cilt 9, Sayı 16, Bahar 2017, 13-31 ss.
18. Demir İ., Türk Deniz Yetki Alanlarının Belirlenmesinin Hukuki Dayanakları ve İç Hukuk Üzerine Bazı Düşünceler, Adalet Dergisi, s. 65, 2020/2, 27-50 ss.
19. Karamahmut A., Ege Sorunları Paneli Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, s. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, ss. 167-215
20. Kurumahmut A., Türkiye Ege Denizi'nde Ülkesel Sorunların İzlediği Süreç, Kıta Sahaneliği ve İlişkili Sorunlar Sempozyumu, 14 - 15 Aralık, 2002. İstanbul, 36-43 ss.
21. Pazarıcı H., Ege Sorunları Paneli Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, s. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, 167-215 ss.
22. Şen Y. F., Türk Milliyetçiliği ve “Öteki” Algısı: Yunanistan’la Çözümlemeyen Ege Sorunu, Türk İdare Dergisi, 179 -228 ss.
23. Tayyar A., Ege Sorunları ve Türk-Yunan ilişkileri, 53-68 ss., <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36441> (ստացված 10.11.2021)
24. Ulusoy Ü. H., Uluslararası Hukuk Açısından Ege Hava Sahasında Türkiye Ve Yunanistan Arasındaki Sorunlar, Tbb Dergisi, sayı 109, 2013, 304-333 ss.
25. Yazan Y., Türk-Yunan Ege Denizi Sorunlarının Avrupa Birliği Komisyonunun ve Parlamentosunun Bakış Açılarını Çerçevesinde İncelenmesi, 191-219 ss., <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/download/articlefile/107649?fbclid=IwAR17buSiOojHvWPNlyWTFZOPu1iYXlWgGw4Nt3yhUUjuXVplPfp7nVYvpk128> (ստացված 10.11.2021)
26. Yılmaz M. E., Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Sorunu, Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 5(2), 2008, 27-44 ss.
27. Yücel S., Ege’de Bitmeyen Sorunun Bir Unsuru Olarak Türk ve Yunan Karasuları e Ulusal Hava Sahaları, 83-102 ss., <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84523?fbclid=IwAR3zr35ekSsAwHm1zG2RxAc6c36rquof-cwmS6hyU31csCKY9V1JC3NeBXI> (ստացված 10.11.2021)

Բ.3 Թուրքերեն

28. Киреев Н. Г., Метаморфозы правящей элиты Турции, Политическая элита Ближнего Востока, ИВ РАН, Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, М., 2000, 78-92 с.
29. Оганнисян А., Овсепян Л., Турецкая армия: Между стереотипами и реальностью, 21-й ВЕК, Ереван, 2014, N. 4 (33), 31-49 с.
30. Подхверня Б. М., Внешняя политика Турции после второй мировой войны, Наука, М., 1976, 308 с.
31. Шмаров В. А., Кипр в средиземноморской политике НАТО, Наука, М., 1982, 248 с.

Տվյալները/հղումները 07.02.2022

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 21.02.2022

Принята/Ընդունվել է՝ 28.02.2022